

УДК 346.2

Л.О. НІКІТЕНКО, Донецький національний університет

УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Ключові слова: конституційне право на підприємницьку діяльність, підприємницька діяльність, реалізація права, умови реалізації права на підприємницьку діяльність, легалізація підприємницької діяльності

Закріплення у статті 42 Конституції України права кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [1], встановлює можливість людини і громадянина користуватися цим правом. Але недостатньо мати лише право для того, щоб досягти мети, задля якої воно існує. Для цього необхідна його реалізація, перетворення юридично визначеної та закріпленої міри можливої поведінки в реальну дійсність.

У юридичній науковій літературі під реалізацією права в узагальненому вигляді розуміють здійснення можливостей, що надаються законом власнику суб'єктивного права. Реалізувати право означає реально скористатися тією юридичною свободою, що гарантована суб'єкту державою [2, с.101]. Але не слід забувати, що відбувається реалізація права відповідно до вимог закону, й тому шляхом встановлених на законодавчому рівні способів, при дотриманні відповідних умов його реалізації.

Право на підприємницьку діяльність, як і будь-яке інше, реалізується за допомогою юридично значущих активних дій уповноважених осіб – власників цього права, але вибір способів та умов реалізації права залежить не тільки від суб'єкта, а й від конкретного змісту права, який закладає саме держава.

Питання реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина були предметом багатьох досліджень вітчизняних вчених-

конституціоналістів, таких як О.В. Бігняк, Т.М. Заворотченко, Л.А. Івершенко, Л.М. Липачова, І.Й. Магновський, Е.Є. Манівлець, Ю.М. Фролов, Н.Г. Шукліна, І.О. Шумак та ін. Проте недостатніми залишаються теоретичні напрацювання з питань реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність, що істотно впливає на ефективність його використання на практиці. У даному аспекті актуальними є дослідження і розв'язання теоретичних та практичних питань умов реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність у нашій державі.

Метою наукової статті є визначення переліку умов, що висуває держава для реалізації людиною і громадянином конституційного права на підприємницьку діяльність, та з'ясування стану їх практичного застосування.

Реалізація права неможлива без активної участі держави. Вона відбувається відповідним способом, з використанням належних засобів та дотриманням умов. Порядок організації реалізації права представляє собою цілий юридичний механізм. Щодо конституційного права на підприємницьку діяльність – він встановлений на законодавчому рівні як процедурно-правовий. Через те, реалізація права на підприємницьку діяльність не зводиться лише до закріплення цього права за суб'єктом, а означає користування правом у регламентованому законодавством процедурно-правовому порядку [2, с.102].

Основний Закон України окрім того, що закріплює за кожним право на підприємницьку діяльність, ще і встановлює відповідні умови, так звані обов'язки, з дотриманням яких можна без перешкод на практиці реалізувати зазначене право. Одним із провідних принципів конституційного статусу людини і громадянина є єдність прав і обов'язків. Конституція України разом із найбільш важливими правами і свободами людини і громадянина встановлює й конституційні обов'язки як громадян, так і кожного, хто постійно проживає або знаходиться на території України. Це повністю відповідає існуючим міжнародним стандартам, адже ст.29 Загальної декларації

прав людини проголошує, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки і можливий вільний і повний розвиток її особистості» [3].

Саме держава встановлює умови, за яких реалізується те чи інше право, закріплене в Конституції. В історичному перебігу розвитку цивілізації держава, її завдання та функції в усі часи зумовлювали сфери та межі втручання держави у суспільні відносини та ступінь забезпечення загальносуспільних і групових інтересів, прав, свобод окремого індивіда [4, с.55]. Умови, що висуває держава до особи, яка має намір займатися підприємницькою діяльністю, включають наступні основні елементи:

1. Дотримання конституційних обов'язків - вимог, які висуваються до кожної людини (можливість займатися підприємницькою діяльністю в Україні не залежить від приналежності до громадянства України – цим правом наділені як громадяни України, так і громадяни інших держав, особи без громадянства), діяти визначеним, чітко регламентованим конституційною нормою способом (або утриматися від здійснення відповідних дій) для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян, а саме: неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст.68 Конституції України), не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст.66), сплачувати податки і збори (ст.67) (особливості оподаткування підприємницької діяльності встановлюються нормами господарського та цивільного законодавства). До основних обов'язків лише громадян України Конституція відносить неможливість ухилення від захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів (ст.65), надання щорічно до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік (ст.67).

2. Виконання вимог господарського та ци-

вільного законодавства України, а саме:

– наявність повної дієздатності особи, яка наступає з 18 років, а у виняткових випадках (складення шлюбу, робота за трудовим договором або заняття підприємницькою діяльністю з відома батьків, усиновлювачів або опікуна) – з 16 років;

– дотримання встановлених державою обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні (за колом осіб, за дієздатністю і правоздатністю, за вибором суду, за видом діяльності тощо);

– проходження легалізації підприємницької діяльності;

– здійснення підприємницької діяльності у будь-яких організаційних формах, що передбачені законом, за вибором підприємця;

– встановлення чіткого напрямку діяльності із зазначенням цього виду діяльності у реєстраційних документах. На деякі види господарської діяльності законом встановлена заборона;

– наявність відповідного «стартового» (початкового) капіталу для здійснення підприємницької діяльності;

– вибір місця здійснення підприємницької діяльності. Для фізичної особи вихідним при реєстрації є місце проживання – житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо) у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем; для юридичної особи є її місцезнаходження – адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені;

– законом закріплене право підприємців укладати з громадянами договори щодо використання їх праці, але при укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні і безпечні умови праці, оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії,

включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України;

– самостійна і ініціативна підприємницька діяльність, а саме самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору поставальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

– здійснення підприємницької діяльності на постійній основі;

– головна мета – отримання прибутку;

– представництво своїх інтересів від свого імені;

– несення ризику від підприємницької діяльності за рахунок свого майна;

– самовідповідальність за результати своєї праці. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність.

Важливим питанням при дослідженні умов реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво є з'ясування кола суб'єктів даного права. Треба розрізнити такі правові категорії як «суб'єкт підприємницької діяльності», «суб'єкт господарювання» та «суб'єкт права на підприємницьку діяльність», оскільки вони не є тотожними як за обсягом та змістом, так і за формою. Адже, якщо суб'єктом підприємницької діяльності особа стає лише з моменту її реєстрації у такій іпостасі у встановленому законом порядку, то правом на підприємницьку діяльність кожний суб'єкт потенційно наділяється з моменту народження, а інститут «реєстрації» є стадією реалізації даного права, яка і відбувається за наявності певних встановлених законом умов.

Отже, основною та обов'язковою умовою реалізації права на підприємницьку діяльність треба вважати легалізацію підприємницької діяльності суб'єкта. Легалізацію діяльності підприємців відносять до адміністративних заходів, оскільки вона полягає у державній

реєстрації, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто у процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів. У правовому аспекті «легалізацію суб'єктів підприємництва» слід розглядати як підтвердження державою законності участі суб'єктів у відносинах у сфері підприємництва [5, с.87].

По-перше, виділимо інститут державної реєстрації. Тривалий час він не був врегульований єдиним законодавчим актом, а основним нормативно-правовим документом у цій сфері було Положення про порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.05.1998 р. Повинен був змінити ситуацію на краще прийнятий у 2003 р. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності» [6]. Згідно ст.4 Закону, державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців – це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Засвідченням факту державної реєстрації є видача свідоцтва про державну реєстрацію.

Слід зазначити, що фізичні особи на території України не позбавлені права отримувати прибуток від виконання цивільно-правових договорів і без реєстрації їх як підприємців. Чинне законодавство України не покладає на фізичну особу обов'язку реєструватися як підприємця у тому випадку, коли вона отримує прибуток за виконання послуг чи робіт, продаж майна тощо. Це впливає із загальних принципів здійснення підприємницької діяльності [7, с.28].

Незважаючи на деякі кроки у підвищенні ефективності механізму державної реєстрації, можна сказати, що ситуація у цій сфері залишається недосконалою через те, що роботу у

цьому напрямі ускладнюють внутрішні інструкції органів місцевої влади щодо процедури державної реєстрації, які не просто деталізують положення Закону, а й подекуди заперечують його; процес державної реєстрації гальмується банальним розкладом прийому громадян з даного питання; відповідальність чиновників за порушення законодавства у сфері легалізації правоздатності суб'єктів підприємництва має несуттєвий характер; недостатнім є рівень забезпечення державних органів технологічними засобами, які би спростили процедуру.

Продовжуючи розгляд способів легалізації, треба відзначити, що окремими видами діяльності можна займатися тільки після отримання спеціального дозволу – ліцензії – документа державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. У сфері ліцензування основним нормативним документом є Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 р. [8]. У ст.9 Закону надається перелік видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню. На індивідуальних підприємців розповсюджуються ті ж правила, які встановлені для ліцензування діяльності юридичних осіб.

До наявних проблем державної реєстрації додаються й проблеми ліцензування. Негативною у цьому напрямку є надмірна кількість видів підприємницької діяльності, які згідно з законом підлягають ліцензуванню. Це робить додаткові перешкоди у здійсненні підприємницької діяльності, формує неефективний апарат чиновників, спричиняє корупцію, бюрократію, затягування процедури видачі дозвільних документів та дискримінацію деяких суб'єктів підприємництва.

У сферах, пов'язаних із торгівлею за грошові кошти (готівку, чеки, а рівно з використанням інших форм розрахунків та платіжних карток на території України), обміном готівкових валютних цінностей (у тому числі операції з готівковими платіжними засобами, ви-

раженими в іноземній валюті, та з платіжними картками), у сфері грального бізнесу та побутових послуг, інших сферах, визначених законом, може здійснюватися патентування підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

Слід зазначити, що у зв'язку з тим, що Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» вказує на ліцензію як єдиний документ, що має дозвільний характер та дає право на заняття певним видом господарської діяльності, що відповідно до законодавства підлягає обмеженню (ст.3), виникають певні протиріччя з положенням законодавства про патентування підприємницької діяльності. Так, наприклад, торгівля окремими товарами (агрохімікати, медикаменти, вогнепальна та холодна зброя тощо) підлягає ліцензуванню (ст.9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»), а торгівля за грошові кошти взагалі є об'єктом патентування (ч.4 ст.14 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р.). Згідно з цією ж статтею Господарського кодексу України торговий патент – це державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта господарювання займатися певними видами підприємницької діяльності впродовж встановленого строку [9]. Окрім торгових патентів існують інші дозволи, які застосовуються при занятті господарською (підприємницькою) діяльністю (наприклад, дозвіл на розміщення об'єкта торгівлі тощо). Разом з тим, основним змістом патентування підприємницької діяльності є забезпечення сплати податків (до числа яких, власне, й віднесена плата за такий патент). Інші дозволи виконують допоміжні функції та, як правило, забезпечують ліцензування. Таким чином, ліцензування є основним, але не єдиним дозвільним механізмом у сфері господарювання, який безпосередньо впливає на обсяг господарської правосуб'єктності суб'єкта господарювання.

Взагалі-то, згідно ст.14 Господарського кодексу України правові засади ліцензування, патентування певних видів господарської діяльності визначаються виходячи з конститу-

ційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також загальних принципів господарювання в Україні, встановлених у статті 6 цього Кодексу. Треба констатувати, що національне законодавство висуває вимоги щодо отримання чималого переліку дозвільних документів для здійснення особою підприємницької діяльності, що значною мірою обмежує свободу підприємницької діяльності, яка є одним з принципів господарювання в нашій державі. Тим самим обмежується й конституційне право на підприємницьку діяльність.

У цьому аспекті постає питання про спрощення, або навіть скорочення видів легалізації підприємницької діяльності. Але невтручання держави у процес створення нового суб'єкта підприємництва було би можливо лише за умови існування ідеального підприємця, тобто такого, який би сумлінно здійснював власну діяльність, не створюючи шкоди суспільству. Якщо би не було обов'язку державної реєстрації та отримання дозволів, з'явилися би такі види діяльності, які за своїми ознаками мають усі характеристики підприємництва, окрім наявності дозволу держави: виробництво і торгівля наркотичними засобами, торгівля людьми, вироблення та збут зброї. На перелічені «товари» у суспільстві завжди був і буде неабиякий попит [5, с.90]. А це вже не припустимо з точки зору конституційних засад правопорядку у сфері господарювання, закріплених на конституційному та галузевих рівнях.

З цього виходить, що легалізація діяльності підприємця має суттєве значення для забезпечення інтересів трьох суб'єктів: держави, суспільства та підприємця. На етапі створення нового суб'єкта господарювання легалізація є засобом для виконання обов'язків усіх сторін та інструментом для забезпечення прав зазначених трьох одиниць: держави, суспільства та підприємця. Але для того, щоб вона в повній мірі виконувала своє призначення необхідно удосконалювати її нормативно-правову основу, посилити контроль за дотриманням правових приписів посадовими

особами, що здійснюють реєстрацію, ліцензування, патентування тощо, та підвищити їх відповідальність за порушення своїх посадових обов'язків, а також, звичайно, розвивати правову культуру та обізнаність самих підприємців.

Таким чином, під умовами реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність слід розуміти сукупність вимог, що закріплені на законодавчому рівні і висуваються державою до осіб (незалежно від приналежності до громадянства), які мають намір займатися підприємницькою діяльністю, з дотриманням яких надане Конституцією право перетворюється в реальну дійсність.

Держава приділяє значну увагу регулюванню підприємницької діяльності та умов її здійснення. Це цілком логічно, оскільки підприємство є рушійною силою економіки, без розвитку якої неможливий розвиток держави в цілому. Але сьогодні, на жаль, багато питань у цьому напрямі потребують корегування та удосконалення. Позитивним є те, що держава не стоїть на місці, а продовжує плідну роботу у даній сфері, оскільки розвиток підприємництва в Україні залежить передусім від створення реальних, повноцінних ринкових умов, що дадуть змогу особам повною мірою реалізовувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність та створюватимуть атмосферу підтримки підприємства як основи соціального прогресу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Бігняк О. Поняття права на підприємницьку діяльність / Бігняк О. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 99–102.
3. Загальна декларація прав людини // Права людини. Міжнародні договори України. – Київ, 1992. – С. 18–24.
4. Темченко В. І. Права і свободи людини як критерій розмежування функціональної спрямованості держави / Темченко В. І. //

Право України. – 2005. – № 11. – С. 55–59.

5. Сагайдак Ю. Сутність, роль та організаційно-правові проблеми легалізації підприємства в Україні / Сагайдак Ю. // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 11. – С. 87–90.

6. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» : від 15.05.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 20. – Ст. 368.

7. Коломієць О. Право громадян на здійс-

нення підприємницької діяльності / Коломієць О. // Підприємство, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 28–30.

8. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» : від 01.06.2000 р. // ВВР України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

9. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 18-22. – Ст. 144.

Нікітенко Л. О. Умови реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність / Л. О. Нікітенко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 559–564 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11nlonpd.pdf>

Виконано дослідження і розв'язані теоретичні та практичні питання умов реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність. Визначено перелік умов, що висуває держава для реалізації людиною і громадянином конституційного права на підприємницьку діяльність, та з'ясовано стан їх практичного застосування.

Никитенко Л.О. Условия реализации конституционного права на предпринимательскую деятельность

Выполнено исследование и решены теоретические и практические вопросы условий реализации конституционного права на предпринимательскую деятельность. Определен перечень условий, который выдвигает государство для реализации человеком и гражданином конституционного права на предпринимательскую деятельность, и выяснено состояние их практического применения.

Nikitenko L.O. Requirement of Constitutional Law Implementation on an Entrepreneurial Activity

Probe is fulfilled and idealized and practical problems of requirements of implementation of a constitutional law on an entrepreneurial activity are solved. The enumeration of requirements which one puts forward the state for implementation by the person and the citizen of a constitutional law on an entrepreneurial activity are spotted, and the status of their practical application is clarified.